

II Jornada Viladecans 2030



CIUTATS INTERMEDIES, CIUTATS NECESSÀRIES.

El paper protagonista
dels nostres municipis
davant els reptes 2030

**15
D'OCTUBRE
2024**

**QUADERN
DE BITÀCOLA**

**Moltes gràcies per
demostrar que som
ciutats necessàries!**



INTRODUCCIÓ

El 15 d'octubre de 2024, l'Atrium Viladecans va acollir la segona edició de la Jornada Viladecans 2030, titulada *Ciutats Intermèdies, Ciutats Necessàries*. Un espai i un moment per a la trobada de representants municipals, persones expertes en desenvolupament urbà i agents clau de l'àmbit territorial amb l'objectiu de reflexionar sobre *el paper imprescindible que juguen les ciutats intermèdies en la consecució dels Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS)*, i en la superació dels reptes que planteja l'Agenda 2030.

L'esdeveniment va ser *organitzat per l'Oficina de Futur de la Ciutat - Viladecans 2030 i l'Ajuntament de Viladecans*. En ell es van oferir oportunitats pel diàleg i l'anàlisi al voltant de la rellevància estratègica de les ciutats intermèdies, sovint passades per alt en la planificació global, però que tenen la capacitat de liderar solucions innovadores en matèria de sostenibilitat, governança i desenvolupament social. En aquesta jornada, es van destacar les fortaleeses de les ciutats intermèdies com a agents de canvi i el seu potencial per a afrontar els desafiaments globals des d'una perspectiva local, contribuint així a la transformació dels nostres territoris cap a un futur més just, equitatiu i resiliència. L'objectiu d'aquest quadern de bitàcola és compartir els pensaments i aprenentatges que van sorgir d'aquesta trobada tan especial.

La Jornada es va realitzar a l'Atrium de Viladecans, i va reunir a 140 persones per a parlar, pensar i proposar sobre les nostres ciutats intermèdies. Si creiem que la Jornada va ser un èxit és precisament per veure a tanta gent treballant en col·laboració. La seva implicació i les seves valuoses aportacions reforcen el compromís comú de *continuar treballant per un futur en el qual les nostres ciutats intermèdies juguin un paper protagonista en la construcció d'un món més sostenible i equitatiu*.



ÍNDEX

• LES NOSTRES PRESENTADORES	5
• BENVINGUDA	6
• KEY NOTE	8
• ITINERARI 1	10
• ITINERARI 2	13
• ITINERARI 3	16
• CLOENDA	19
• BIBLIOGRAFIA I REFERÈNCIES	21

LES NOSTRES PRESENTADORES

La Mirada Viladecans, és a dir, la manera que tenim a la nostra ciutat d'afrontar els reptes del futur d'una forma professional i analítica, però també empàtica i alegre, va estar molt ben representada durant tot l'esdeveniment per la **Sandra Pérez** i la **Laia Martínez**.

Com van explicar, ambdues són "VTV, de Viladecans de tota la vida". I també, treballadores de l'Ajuntament de la ciutat, en concret, lletrades del departament de Compra Pública. També van esmentar que era la seva primera vegada com a presentadores d'un acte, però la veritat és que van aconseguir que tot fluís i mantingués un ritme dinàmic.

A més, van ser exemple de la gran presència femenina en l'esdeveniment. "**Durant el dia d'avui, participaran 22 persones entre ponents, moderadores i facilitadores. D'elles, 16 són dones**", va explicar la Sandra.

En definitiva, la Sandra i la Laia van ser les millors presentadores possibles per a la II Jornada Viladecans.



La Laia Martínez (a l'esquerra) i la Sandra Pérez, presentadores de la Jornada.



BENVINGUDA INSTITUCIONAL

Olga Morales, alcaldessa de Viladecans.

La II Jornada Viladecans 2030 va donar inici amb les paraules de benvinguda de la Sra. Olga Morales, la recentment nomenada alcaldessa de Viladecans, qui va expressar el seu entusiasme per inaugurar aquest espai de reflexió i col·laboració sota el títol *Ciutats intermèdies, ciutats necessàries*. En el seu discurs, va subratllar **la identitat única de Viladecans, resumida en el lema "Som poble, soc ciutat"**, que reflecteix tant la seva essència com el seu compromís amb el benestar de la seva comunitat.

L'alcaldesa va destacar el valor de les relacions pròximes i l'esperit col·laboratiu que defineix a Viladecans, una ciutat que aposta per construir futurs plens de propòsits per a millorar la qualitat de vida de totes les persones. Un esperit col·laboratiu que, va apuntar, es dona entre ciutats intermèdies i és un dels seus trets essencials. **"Perquè si hi ha alguna cosa que compartim les ciutats intermèdies, és la certesa que la nostra força està en la col·laboració, en la capacitat de ser aliades i de treballar en xarxa per a aconseguir allò que soles no podríem"**.

Morales va assenyalar que, encara que la conversa global sovint gira entorn de les grans urbs, són les ciutats intermèdies, com Viladecans, les que estan més ben posicionades per a afrontar alguns dels grans desafiaments socials del present, com la sol·litud no desitjada, la turistificació i l'accés a l'habitatge.

En la seva intervenció, **l'alcaldeessa va a posar en valor l'escala més habitable i accessible que ofereixen les ciutats intermèdies**, a més de la seva estreta connexió amb els seus habitants i l'entorn.

Finalment, Morales va agrair a totes les persones presents la seva dedicació, reconeixent tant a les cares familiars com als nous assistents. "M'agrada molt que estigueu aquí dedicant tot un matí a reflexionar sobre el futur de la ciutat. Vosaltres sou els qui, dia a dia, en el present, esteu al servei de Viladecans". Amb aquestes paraules, va donar inici a una jornada plena d'idees, experiències i nous vincles entre ciutats intermèdies.



Fes clic a dalt per a veure el vídeo



KEYNOTE

SIGUEM CIUTATS NECESSÀRIES!

Mar Santamaría, arquitecta urbanista i cofundadora de 300.000 Km/s.

Durant la II Jornada Viladecans 2030, l'arquitecta urbanista Mar Santamaría, cofundadora de l'oficina de planificació urbana 300.000 Km/s, va oferir una inspiradora ponència titulada *Siguem ciutats necessàries!*, en la qual va reflexionar sobre el rol estratègic de les ciutats intermèdies en un món marcat per profundes disruptcions urbanes. Santamaría va destacar que, "enfront de la pressió que enfronten les grans ciutats globals, aquestes ciutats tenen una oportunitat única de lideratge en el context de la transició energètica i la digitalització, les quals estan transformant ràpidament les nostres societats".

Santamaría va subratllar que les ciutats intermèdies posseeixen qualitats que les fan fonamentals en aquest nou escenari: *la seva agilitat i capacitat de governança*, juntament amb *la seva flexibilitat* per a implementar accions i estratègies, les converteixen en espais ideals per a provar solucions innovadores i gestionar el canvi. Aquestes ciutats funcionen

com a laboratoris urbans, on poden pilotar-se noves iniciatives que després poden replicar-se en altres territoris.

No obstant això, també va plantejar els desafiaments que enfronten. Si bé les ciutats intermèdies són més flexibles i poden adaptar-se amb major rapidesa, també disposen de menys recursos en comparació amb les grans urbs. Santamaría va insistir que la veritable "batalla" es juga en el seu propi territori, per la qual cosa **és essencial que aquestes ciutats siguin conscients del seu potencial transformador i treballin per a enfortir les seves capacitats locals.**

"Estem en un moment clau on és prioritari visualitzar conjuntament els futurs de les ciutats i gestionar la transformació de manera col·laborativa", va apuntar Santamaría. I va advocar per compartir coneixements, eines i diagnòstics urbans, instant que les polítiques públiques es vegin com a sistemes transferibles entre municipis. A més, va ressaltar la necessitat de mesurar els fenòmens urbans de manera homogènia, la qual cosa permetria a les ciutats intermèdies generar diagnòstics compartits i gestionar els seus recursos de manera més efectiva.

"És important —va explicar— comptar amb aparells de governança fàcils i eficients que permetin a les ciutats intermèdies afrontar els reptes amb la mateixa agilitat que els caracteritza". En aquest sentit, Santamaría va concloure la seva intervenció cridant les ciutats intermèdies a unir-se, col·laborar i a gestionar el seu futur de manera conjunta per a aprofitar al màxim el seu potencial de lideratge en un món en transformació.



Fes clic a dalt per a veure el vídeo



ITINERARI 1

L'Agenda 2030: fem d'ella una eina de comunicació per a la innovació.

ORGANITZAT EN COL·LABORACIÓ AMB LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA.

L'itinerari 1 de la II Jornada Viladecans 2030 va abordar la importància d'utilitzar l'Agenda 2030 com un instrument clau per a impulsar la transformació en les administracions públiques. En un context complex que pot ser clau per al futur de les institucions i la gestió pública, **l'Agenda 2030 es va presentar com un relat comú** que no sols orienta les accions estratègiques, sinó que també fomenta la innovació organitzativa.

Aquest itinerari va reunir persones expertes de diverses institucions que van compartir experiències de comunicació de l'Agenda 2030, mostrant com han aconseguit involucrar a la ciutadania i a les organitzacions en els processos de canvi. Es va destacar que la clau per a avançar cap als Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS) radica en **la capacitat de comunicar de manera eficaç, clara i motivadora**, fent que l'Agenda 2030 sigui accessible i rellevant per a tots els sectors de la societat.



Taula rodona. Experiències de comunicació de l'Agenda 2030.

PONENTS:



- **Mònica Pagès Correcher**, responsable de Comunicació del Servei d'Agenda 2030 de la Diputació de Barcelona.

"La clau per a avançar cap als Objectius de Desenvolupament Sostenible radica a comunicar amb eficàcia, generar aliances estratègiques i garantir que tots els agents se sentin protagonistes del canvi".



- **Beatriz García-Moncó Piñeiro**, responsable de l'Agenda Urbana 2030 de l'Ajuntament de Vitòria-Gasteiz (intervenció en línia).
"L'enfocament de l'Agenda 2030 ha de ser molt explicatiu i pròxim al dia a dia ciutadà per a facilitar l'enteniment i compromís".

- **Jordi Ferrer Fontanet**, cap de Comunicació de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat i **Ricard Valls González**, tècnic de Planificació i Organització de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat.



"Ens vam adonar que els tallers de sensibilització per a infants i joves no funcionaven, llavors vam pensar que el rap podria ser atractiu per a cridar la seva atenció i així va ser".



"Comptar amb una estratègia de comunicació integral amb diferents dimensions d'actuació ens facilita el compliment dels nostres objectius".



- **Montserrat Sanahuja Rubí**, directora del Servei de Comunicació Corporativa de l'Ajuntament de Viladecans.
"Estem en un moment en el qual la cultura organitzativa i la comunicació per valors són dos grans pilars de la comunicació de l'Agenda 2030".

MODERADORA:

- **Anna Brullet Humet**, periodista de l'empresa Iuris.doc.

TALLER:

L'itinerari també va incloure un taller pràctic dinamitzat per l'agència de comunicació luris.doc, on les persones participants van treballar en el disseny de noves eines de comunicació, enfocades a transmetre de manera efectiva els valors i metes de l'Agenda 2030. Aquest espai va servir per a fomentar la creativitat i la col·laboració, permetent als assistents desenvolupar estratègies innovadores que puguin ser aplicades en les seves pròpies institucions i comunitats.

Les conclusions del taller van ser les següents:

- La comunicació clara i accessible és essencial perquè els ODS siguin comprensibles i s'adaptin a la realitat local, facilitant la participació de la ciutadania.
- Integrar els ODS en situacions quotidianes i accions locals concretes ajuda al fet que la ciutadania compregui la seva rellevància i es comprometi.
- L'Agenda 2030 actua com un marc unificador, permetent estructurar la comunicació de les diverses àrees municipals i enfortir el missatge global.
- És crucial la segmentació de públics, adaptant la comunicació a diferents grups, amb especial atenció al públic jove, per a augmentar l'impacte.
- Es va destacar la importància de les aliances i col·laboració local amb entitats, per a amplificar els missatges i assegurar un major vincle amb la comunitat.



Fes clic a dalt per a veure el vídeo



ITINERARI 2

Governar en comú: plantegem les claus de la governança per a ciutats intermèdies.

ORGANITZAT EN COL·LABORACIÓ AMB EL MINISTERIO DE VIVIENDA Y AGENDA URBANA, I PAISAJE TRANSVERSAL.

En l'itinerari 2 es va abordar un dels temes essencials per al desenvolupament sostenible de les ciutats intermèdies: **la governança urbana**. Aquest itinerari, organitzat en col·laboració amb el Ministerio de Vivienda y Agenda Urbana i Paisaje Transversal (oficina de planificació urbana que treballa amb diverses ciutats intermèdies) va presentar un enfocament profund sobre **com la governança defineix l'èxit i la capacitat de resiliència de les ciutats** en un món cada vegada més complex i globalitzat.

A través de diverses presentacions, es van exposar les eines clau per a gestionar les ciutats de manera més eficient, inclusiva i sostenible. Es van tractar innovacions en les polítiques públiques, com a nous mecanismes de presa de decisions més transparents i participatius, que permeten una major integració de la ciutadania en els processos de governança. A més, **es van explorar formes innovadores de col·laboració participatives entre actors locals**, com a associacions veïnals, empreses i el sector públic, destacant la importància de crear aliances que promoguin el benestar comú.



Taula rodona. El tot és més que la suma de les parts: per una perspectiva integral de la governança urbana.

PONENTS:



• **Sonia Hernández Partal**, subdirectora general de Polítiques Urbanes del Ministeri d'Habitatge i Agenda Urbana (MIVAU).

"Quan parlem de governança no sols ens referim a l'alineació de polítiques sinó també a la participació ciutadana, al lideratge polític, al seguiment i l'avaluació de les nostres accions".



• **Itziar González Virós**, arquitecta i urbanista especialitzada en cooperació ciutadana i arquitectura social.

"Empoderar a la ciutadania per a aconseguir assoliments col·lectius, fruit de l'esforç conjunt, implica no reduir l'Agenda Urbana a un únic projecte. D'aquesta manera, es genera un horitzó comú que pot integrar-se i ser compatible amb el d'altres ciutats intermèdies".



• **Uxua Domblas Ibáñez**, directora de l'Àrea de Govern Estratègic, Urbanisme, Habitatge i Agenda 2030 de l'Ajuntament de Pamplona.

"A Pamplona hem adoptat amb determinació l'estratègia enfront del canvi climàtic, impulsant un treball consensuat i horitzontal en àrees clau com l'estructura verda, les comunitats energètiques i la xarxa d'oficines verdes."



• **Richard Calle Martínez**, primer tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Viladecans, delegat per al Marc Estratègic Viladecans 2030.

"Governança no són les reunions internes que fem, per a governar cal tenir en compte a tots i cadascun dels agents del territori".

MODERADOR:

• **Jon Aguirre Such**, soci fundador de Paisaje Transversal.

Taller:

L'itinerari va oferir també un espai per a treballar els desafiaments específics de les ciutats intermèdies, com la necessitat de construir resiliència enfront de les crisis econòmiques, socials i climàtiques. Amb un enfocament en el futur, els participants del taller dinamitzat per Paisaje Transversal van explorar com adaptar les estructures de governança urbana per a respondre als reptes actuals, assegurant un model més inclusiu, àgil i preparat per a afrontar les incerteses del segle XXI.

Abordada com una dinàmica de caràcter lúdic, la sessió va permetre apuntar directrius concretes i precises que han de ser prioritàries a l'hora de la implementació de l'Agenda Urbana en ciutats intermèdies.

Aquestes directrius s'agrupen en 12 punts a mode de conclusions:

1. Generar espais de confiança on equip tècnic i equip polític puguin compartir les seves reflexions i experiències.
2. Acceptar que l'Agenda Urbana és variable i adaptable.
3. Alinear el Pla de Mandat amb les estratègies que estableix l'Agenda Urbana.
4. Difondre des de la veu dels referents polítics els objectius i la importància de l'Agenda Urbana.
5. Fomentar la cultura de la innovació.
6. Utilitzar els instruments normatius existents de manera diferent i innovadora.
7. Establir un lideratge dels projectes a realitzar.
8. Els recursos i informació han de ser accessibles i oberts a tots els departaments.
9. Crear canals i espais que afavoreixin la participació de la ciutadania en la presa de decisions.
10. Traslladar-nos a llocs on estan les persones i facilitar la construcció conjunta de la ciutat.
11. Establir processos a curt, mitjà i llarg termini, juntament amb el desenvolupament de prototips que permetin analitzar i obtenir resultats que optimitzin la implementació futura.
12. En els processos de participació ciutadana, garantir la comprensió plena dels conceptes i la connexió dels participants amb els objectius comuns.



Fes clic a dalt per a veure el vídeo



ITINERARI 3

Carrers del Demà: pensem els carrers del futur a les ciutats intermèdies.

L'itinerari 3 es va centrar en la vital importància dels carrers com la veritable ànima de la ciutat. Aquest tema va sorgir d'un dels tallers de la primera Jornada Viladecans 2030, quan es va plantejar la necessitat de repensar els carrers com una via de treball clau per al futur de les nostres ciutats. En la taula rodona, professionals experts en prospectiva i estudis de futur van oferir un panorama ampli i profund de les possibilitats d'aquestes eines per a la transformació urbana, tant des d'administracions estatals i locals com per a les empreses, grans i petites, i sempre amb la mirada posada en la necessària implicació de la ciutadania.



Taula rodona. Estudis de futur: del carrer a la transformació de les ciutats intermèdies.

PONENTS:



• **Mar Cañizares**, assessora en l'Oficina Nacional de Prospectiva i Estratègia de la Presidència del Govern d'Espanya.

"No endevinem el futur, però sí que volem entendre-ho i ajudar a enfrontar-lo. Per a això ens ajudem de la prospectiva estratègica".



• **Elisabet Roselló Román**, fundadora de Postfuturear.

"És important generar xarxes d'informació en els barris, a les ciutats, per a crear sentit i coneixement del que succeeix".



• **Jan Ferrer i Picó**, fundador del Institut pel Futur.

"El futur dels carrers serà un futur que faci les ciutats i a les persones que l'habiten més saludables o no serà".



• **Marina Jarque Fernández**, responsable de l'Oficina del Futur de la Ciutat – Viladecans 2030.

"Estem ajudant als nostres líders de projectes perquè puguin treballar d'una manera més transdisciplinària pensant que estan construint el futur de la ciutat".

MODERADOR:

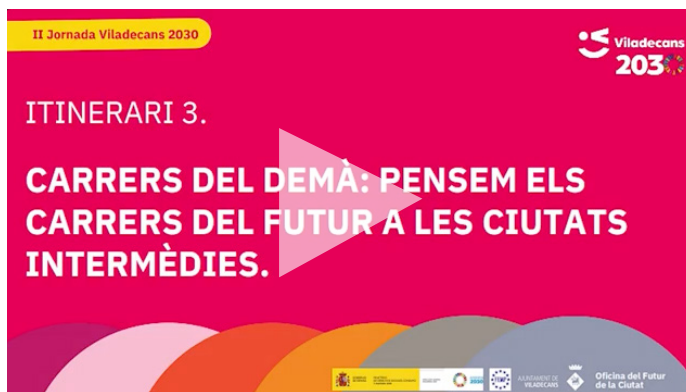
• **Pedro Bravo**, escriptor i fundador de Soulândia.

Taller:

A més, es va dur a terme un taller, dinamitzat per Jan Ferrer i Picó, de l'Institut pel Futur i titulat *Identificar i projectar tendències per al futur dels nostres carrers*, l'objectiu del qual va ser comprendre com fer un treball que permeti classificar, formular i projectar tendències sobre el futur, en aquest cas, dels carrers. Els participants van treballar en equips per a traslladar aquestes tendències al plantejament i disseny dels carrers, abordant qüestions com la integració d'àrees verdes, la creació d'espais de trobada comunitària i el foment de solucions de mobilitat que prioritzin al vianant i al ciclista.

Les conclusions del taller van ser:

- Del taller van sorgir 21 tendències que descriuen alguns dels canvis als quals les ciutats intermèdies han d'adaptar-se o cap als quals aspiren.
- Entre aquestes tendències, destaquen aspectes com la centralitat de la vida i les relacions interpersonals, la diversitat (tant en la cohesió com en el conflicte d'usos), l'accessibilitat, la vida digna, la identitat i la naturalització de l'entorn urbà.
- A més, aquestes mateixes tendències assenyalen que l'espai públic és un espai de conflicte. No obstant això, la seva gestió no recau únicament als ajuntaments, sinó també en els veïns i veïnes.



Fes clic a dalt per a veure el vídeo



CLOENDA

Richard Calle Martínez, primer tinent d'alcaldessa de l'Ajuntament de Viladecans.

Per a tancar aquesta segona edició de la Jornada Viladecans 2030, Richard Calle va dirigir unes paraules finals als assistents. Va començar agraint a les persones presents, contribuents totes al fet que la II Jornada Viladecans fos tan inspiradora.

Calle va destacar les tres coses més importants que s'emporta d'aquesta jornada: "Primer, les imatges tan impactants i visuals que ha mostrat Mar Santamaria en la seva presentació; també m'emporto la importància de la participació ciutadana. La ciutadania ha d'entendre del que parlem perquè són part fonamental de l'estratègia i necessitem de la seva participació. I, finalment, en el itinerari on he participat, Itziar González ha comentat la importància del reconeixement que donem a les persones que fan possible aquesta organització i trobades com aquestes. A més, va demanar un altre gran reconeixement per a la Marta i la Francesca, que van anar el dia abans de la Jornada al Parc Agrari de Viladecans per a recollir i netejar cadascuna de les carabasses amb les quals us hem obsequiat". Explicava, així, la procedència del present, tan original com veritablement orgànic, que els assistents van poder emportar-se a casa.



Va arribar el torn d'esbrinar quins aprenentatges van obtenir les persones que han assistit a aquesta jornada. El Richard Calle va preguntar al públic i des de l'Ajuntament de Masquefa van destacar la inspiració d'haver compartit idees amb altres companys i les ganes de continuar treballant. Les representants de la Diputació de Barcelona van destacar la potent narrativa que té l'Agenda 2030 i la importància de que els territoris treballin en una mateixa direcció. Per a finalitzar, l'Enric Serra, de l'Ajuntament de Viladecans, va afegir que s'emporta molts ingredients nous per a reflexionar i continuar treballant. També va subratllar la necessitat de traduir la inspiració en accions concretes i sostenibles, impulsant una visió més integradora i col·laborativa per al futur. Amb aquestes paraules i la selfie col·lectiva amb tot el públic en l'escenari, l'esdeveniment va arribar a la seva fi, deixant un ambient d'entusiasme i compromís entre les participants.



Fes clic a dalt per a veure el vídeo

BIBLIOGRAFIA I REFERÈNCIES

A continuació, oferim algunes referències compartides pels ponents de la II Jornada Viladecans 2030 per a continuar aprofundint en les temàtiques tractades.

KeyNote

López, Jorge Dioni. El malestar de las ciudades. 3ra ed., Arpa, 2023

Sennett, Richard. Construir y habitar: ética para la ciudad. Editorial Anagrama, 2019

Itinerario 1

Diputació de Barcelona. (n.d.). Agenda 2030 i els ODS. <https://www.diba.cat/web/ods>

Diputació de Barcelona. (n.d.). Commemoració de l'Agenda 2030. <https://www.diba.cat/web/commemoracio-agenda-2030>

Diputació de Barcelona. (n.d.). Mapa d'experiències locals. <https://www.diba.cat/web/ods/mapa-experiencies-locales#/>

Diputació de Barcelona. (n.d.). Materials de comunicació. <https://www.diba.cat/web/ods/materials-de-comunicacio>

Diputació de Barcelona. (n.d.). Publicacions. <https://www.diba.cat/web/ods/publicacions>

Paneque, P. (n.d.). Universidad Pablo de Olavide.

Piñeira Mantiñán, M. J. (n.d.). Universidade de Santiago de Compostela.

Subirats, J. Repensar las políticas urbanas desde la innovación social. Universitat Autònoma de Barcelona.

Taller de Rap 2030 - Consell d'Infants. YouTube, subido por Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, subido el 15 de noviembre de 2023.

Vegara, A. (2016) Supercities. La Inteligencia del Territorio. Autoedición.

Itinerario 3

Ashby, M. & Smith, S. (2020). How to Future: Leading and Sense-making in an Age of Hyperchange. Kogan Page.

Asimov, I. (1986). Futuredays: A nineteenth century vision of the year 2000. The New American Library.

Dunne, A., & Raby, F. (2013). Speculative everything: Design, fiction, and social dreaming. MIT Press.

Estévez, J. M. (2013) Clústers. Estratègies guanyadores i treball en equip. Entramat.

- Gaziulusoya, A., S. M. W. (2012). System innovation for sustainability: A systemic double flow scenario method for companies. Sustainability, 4(1), 13-22. <https://doi.org/10.3390/su4010013>
- Hekkert, P., & Van Dijk, M. (2011). Vision in (product) design. In J. B. Carod et al. (Eds.), Design for Sustainability: A Guide to Successful Design (pp. 16-23). University of Twente.
- Kyoto Design Lab. (2020). Case study on transition design: Speculation of life in 2050 from Kyoto (Part 2). Medium. <https://medium.com/@kyotodesignlab/case-study-on-transition-design-speculation-of-life-in-2050-from-kyoto-part-2-a8031f634404>
- Meadows, D. H. (1999). Dancing with systems. Sustainability Institute.
- Meadows, D. H. (2022). Pensar en sistemas. Capitán Swing.

